

Janusz Szyszka

Kształtowanie się podziałów terytorialnych Rusi Czerwonej na przykładzie ziemi lwowskiej

Średniowiecze Polskie i Powszechne 3 (7), 120-140

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Janusz Szyszka

Kraków

Kształtowanie się podziałów terytorialnych Rusi Czerwonej na przykładzie ziemi lwowskiej

Proces formowania się struktur terytorialnych Rusi Czerwonej w okresie jej przynależności do Polski był długotrwały i skomplikowany; zyskał już bogatą literaturę¹. Warto jednak usystematyzować fakty i hipotezy, zwracając szcze-

¹ Pewien zarys daje już A. Jabłonowski: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. T. 7. Cz. 2: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*. W: „Źródła Dziejowe”. T. 18. Warszawa 1903, s. 16—40; w dużej mierze tej tematyce poświęcił swe prace P. Dąbkowski: *Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i bełskiego*. W: „Studia nad Historią Prawa Polskiego”. T. 8, z. 1. Lwów 1921, s. 10—18; a zwłaszcza Tenże: *Podział administracyjny województwa ruskiego i bełskiego w XV wieku*. W: *Zabytki dziejowe*. T. 5. Lwów 1939, *passim*; zagadnienie to porusza także L. Ehrlich: *Starostwa w Halickiem w stosunku do starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390—1501)*. W: „Studia nad Historią Prawa Polskiego”. T. 6. Lwów 1914, s. 14—15, 20, 37, 66—67. Na marginesie prac związanych z sądownictwem na Rusi: X. Liske: *Przedmowa*. W: AGZ, T. 11, s. VI, IX—X; W. Margasz: *W sprawie sądownictwa czerwonoruskiego przed 1435 r.* „Przegląd Powszechny” 1889, T. 21, s. 195—197; S. Kutrzeba: *Sądy grodzkie i ziemskie w wiekach średnich, cz. VIII. Województwo ruskie*. RAUhf 1902, T. 42, s. 212—214. Ostatnio istotne uwagi w tej kwestii wyrazili: A. Fastnacht: *Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340—1650*. Wrocław 1962, s. 13—33; K. Przyboś: *Wstęp*. W: *Urzędnicy województwa ruskiego XIV—XVIII wieku. (Ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy*. Oprac. K. Przyboś. Wrocław 1987, s. 7—8; M. Krykun: *Пошлярення административно-територіальної структури на українських землях. „Проблеми Слов’янознавства”* 1990, Vyp. 42, s. 24—41; M. Wilamowski: *Powstanie i początki hierarchii urzędów ziemskich województwa ruskiego i Podola. Z dziejów elity politycznej Polski pierwszej połowy XV wieku*. Roczn. Hist. 1998, T. 65, s. 108; J. Kurtyka: *Wstęp*. W: *Urzędnicy podolscy XIV—XVIII wieku. Spisy*. Kórnik 1998, s. 13, 19; Tenże: *Podole między Polską i Litwą w XIV i pierwszej połowie XV w.* W: *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*. T. 1. Red. F. Kiryk. Kraków 2000, s. 35, 49—50 (przyp. 139), 55 (przyp. 154), 57; J. Kurtyka: *Z dziejów królewskiej organizacji militarnej na Podolu w XV i XVI w. (Wokół nadania starostwa podolskiego Teodorykowi z Buczacza w 1442 r.)*. „Rocznik Przemyski” 2007, T. 43, z. 1, s. 20—23; a zwłaszcza A. Janeczek: *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo*

gólną uwagę na stołeczną ziemię lwowską i jej wewnętrzne podziały. Badacze są zgodni, że podstawową strukturą systemu administracyjno-terytorialnego księstwa halicko-włodzimierskiego był podział na wołości (*volost'i*; jednostki terytorialne niższego rzędu), który powstał na potrzeby administracji państwa Rurykowiczów². Księstwo halicko-włodzimierskie stworzyło również podział nadrzędny, mający konotacje polityczne i niebędący tak trwałym, czyli na poszczególne księstwa i udziały książęce. Opierał się on jednak na strukturze wołości będących częściami składowymi tych nadrzędnych jednostek. Władcy halicko-włodzimierscy, dzieląc swe państwo, zazwyczaj nie naruszali granic wołości, które były silnie utrwalone i oparte na naturalnych granicach, a traktowali je jako pojedyncze moduły, z których składali całe dzielnice³. W okresie panowania Bolesława Jerzego Trojdenowica dość płynny do tej pory rozdział na dzielnice książęce utrwalił się być może w podziale na prowincje, z których znane są: przemyska, lwowska, bełska i łucka⁴. Jaki kształt miała wówczas prowincja lwowska, trudno orzec z powodu braku odpowiednich źródeł. Na obszarze późniejszej ziemi lwowskiej znajdowały się wołości z siedzibami w Gródku, Lwowie, Dźwinogrodzie, Podhoraju, Szczercu, Olesku (Pleńsku), Żydaczowie, a być może również i w innych, nieznanych nam grodach⁵.

Po 1340 roku dzieje Rusi zdominowane były przez ciągle walki polsko-węgiersko-litewskie o spuściznę po Trojdenowicu i Rurykowiczach, których omawianie jednak w tym miejscu pominię. Jak wskazują dotychczasowe wyniki badań, dopiero w 1349 roku Kazimierzowi Wielkiemu udało się zająć księstwo halicko-włodzimierskie, i to niemal w całości, ustępując Lubartowi jedynie ziemię łucką. Podole zaś pozostało w rękach tatarskich⁶. Być może już

bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. Wrocław 1991, s. 23—24, 29, 37; Tenże: *System grodowo-terytorialny Rusi halickiej w źródłach późnego średniowiecza*. W: *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI—XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*. Red. S. Moździoch. Wrocław 1993, s. 145—154; A. Janeczek: *Granice a procesy osadnicze. Średniowieczna Ruś Halicka w polu interferencji*. W: *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji — Rzeszów 9—11 V 1995*. Red. M. Parczewski. Rzeszów 1996, s. 291—295.

² A. Janeczek: *Osadnictwo pogranicza...*, s. 22—24; Tenże: *System grodowo-terytorialny...*, s. 145—154.

³ A. Janeczek: *Osadnictwo pogranicza...*, s. 23—24, 29; Tenże: *System grodowo-terytorialny...*, s. 145—148.

⁴ Wynika to z dokumentów książęcych, na których wśród najwyższych dygnitarzy często występują wojewodowie tych grodów, por. O. Kupčins'kyj: *Akty ta dokumenty halyc'ko-volyns'koho knjazivstva XIII-peršoj polovyny XIV stolit'. Dosližennja. Teksty*. L'viv 2004, s. 185—186 = Daniłowicz, s. 174 = PrUb, T. 3, s. 15, nr 28.

⁵ Identyfikacje obszarów osadniczych i grodów utrudnia nam nie tylko skąpa baza źródłowa dla okresu książęcego na Rusi, ale również brak zaawansowanych badań archeologicznych, por. A. Janeczek: *Osadnictwo pogranicza...*, s. 23, 129, 135—136.

⁶ Badacze odrzucają możliwość podporządkowania sobie przez Kazimierza całości Rusi Czerwonej przed 1349 rokiem (O. Halecki: *Dzieje unii jagiellońskiej*. T. 1. Kraków 1919,

wówczas grody: Ścianka (położona w ziemi halickiej na zachód od Kamieńca Podolskiego) i Trembowla (wraz ze swymi wołoskami), oderwane zostały od Podola i także trafiły w ręce Kazimierza⁷. Jak przebiegała granica z ziemią łucką Lubarta, nie sposób określić, tym bardziej że ciągle najazdy litewskie w latach 1350—1352 doprowadziły do odzyskania przez Litwę Brześcia, Włodzimierza, Bełża i Chełmu w myśl układu z 1352 roku, wołosć krzemieniecką objął zaś z ramienia Polski i Litwy książę Jerzy Narymuntowicz⁸. Jest to o tyle ważne, że zapewne do dzielnicy krzemienieckiej należała wówczas wołosć oleska, która później stanowiła część ziemi lwowskiej. 8 grudnia 1352 roku w dokumencie królewskim wystąpił Ninota, starosta włodzimierski, co może oznaczać, że gród ten nadal pozostawał w rękach polskich, lub świadczyć o pretensjach królewskich do niego⁹. Mimo że już rok później Litwini złamali dwuletni rozejm z 1 października 1352 roku¹⁰, to jednak zmiany oscylowały wokół granic ustanowionych w wymienionym traktacie¹¹. W połowie 1361 roku Kazimierz zajął Krzemieniec, ale już przed 1366 był on znów w rękach

s. 63—64; Tenże: *Geografia polityczna ziem ruskich Polski i Litwy 1340—1569*. „Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział I i II” 1917, T. 10, nr 2, s. 7; H. Paszkiewicz: *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*. Warszawa 1925 (przedruk: Kraków 2002), s. 117—119; Tenże: *O genezie i wartości Krewa*. Warszawa 1938, s. 26, 266—267, 273, 275), za wyjątkiem Sanoka, który przed 9 maja 1345 roku należał już do Królestwa Polskiego, gdyż król, wyznaczając kupcom drogi na Ruś, wymienił ten gród wśród miejsc, przez które szlak miał przebiegać (KDM, T. 1, nr 218; H. Paszkiewicz: *Polityka ruska...*, s. 91; Tenże: *O genezie...*, s. 266. W ostatniej pracy autor, jak sam pisze, pod wpływem M. Korduby, zmienił zdanie i uznał, że Sanok wszedł w ręce polskie dopiero w 1349 roku, z czym jednak nie należy się zgodzić z powodu przedstawionych wcześniej argumentów).

⁷ O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 64; Tenże: *Geografia polityczna...*, s. 7; H. Paszkiewicz: *O genezie...*, s. 273. Osada o nazwie Ścianka leży 12 km na zachód od Złoczowa, inna położona jest w ziemi halickiej nad Dniestrem na zachód od Kamieńca i to ją prawdopodobnie miał na myśli wystawca wymienionego dokumentu.

⁸ Przekaz *Kroniki katedralnej krakowskiej* o zajęciu Rusi przez Kazimierza jest zbyt lakoniczny, by odtworzyć przynależność poszczególnych wołoski: MPH, T. 2, s. 629; *Kronika Janka z Czarnkowa*. Tłum. J. Żerbiło. Oprac. M.D. Kowalski. Kraków 2006, s. 10, 17. Kolejne źródła dokumentują walki w następnych latach: MPH, T. 2, s. 630; T. 3, s. 251; KDP, T. 3, nr 104; por. O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 64—72; H. Paszkiewicz: *Polityka ruska...*, s. 117—120, 122, 125—127, 130—131, 160—162; H. Paszkiewicz: *O genezie...*, s. 20, 26, 267—269, 271—274, 276, 282—283. Układ z 1 października 1352 roku znany jest z dokumentu w języku ruskim (*Ukrajn'ski hramoti*. T. 1: XIV v. perša połowyna XV v. Wyd. V. Rozov. W: *Pamiętniki i Studii z Istorii Ukrains'koj Movi*. T. 1. Kijiv 1928 (dalej: Rozov), nr 3) oraz z łacińskich streszczeń w Inwentarzach Kromera i Warszewickiego.

⁹ ZDM, Cz. 8, nr 2534. Dokument ten z daty 8 grudnia 1362 roku, na podstawie zgodności listy świadków, został przedatowany przez Z. Perzanowskiego. DSZK, s. XXIII—XXIV.

¹⁰ MPH, T. 2, s. 885; H. Paszkiewicz: *Polityka ruska...*, s. 168—169.

¹¹ Być może w 1355 roku Kazimierz na krótko zajął ziemię chełmską, bełską i włodzimierską, ale już w 1359 roku ziemia chełmska była w rękach Jerzego Narymuntowicza; por. MPH, T. 3, s. 269; ZDM, Cz. 4, nr 961; H. Paszkiewicz: *Polityka ruska...*, s. 192, 201 (przyj. 6).

Litwinów¹². Oznacza to, że przejściowo wraz z Krzemieńcem w rękach polskich była także wołość oleska. Po wyprawie Kazimierza w 1366 roku zawarto kolejny polsko-litewski układ pokojowy, skrupulatnie wyliczający wszystkie wołości, które spośród pozostających dotychczas w rękach Litwinów miały wejść w skład państwa polskiego¹³. Król oddał wówczas w lenno swą część ziemi włodzimierskiej Aleksandrowi Koriatowiczowi, a ziemię bełską i chełmską Jerzemu Narymuntowiczowi¹⁴. Granice te nie zmieniły się już do śmierci Kazimierza Wielkiego w 1370 roku.

W początkowym okresie rządów polskich nie możemy więc mówić o ziemiach na Rusi w późniejszym, piętnastowiecznym znaczeniu tego słowa, ale jako o swego rodzaju prowincjach czy jednostkach polityczno-administracyjnych wyższego rzędu w stosunku do wołości. Występujące w źródłach słowo *terra* używane było najczęściej w znaczeniu jednostki politycznej (władztwo, dzielnica książęca lub królewska), dlatego pod względem terytorialnym było tworem doraźnym, albo stanowiło synonim określenia *districtus* w znaczeniu wołości¹⁵. W 1352 roku w układzie ustanawiającym rozejm między Polską

¹² 28 czerwca 1361 roku na dokumencie Kazimierza wystawionym w Jarosławiu wystąpił Lasota ze Stawiszyna (KDM, T. 3, nr 743), 25 lipca zaś w Sandomierzu Lasota wystąpił już z urzędem wojewody krzemienieckiego (AGZ, T. 1, nr 5). Później brak źródeł potwierdzających przynależność Krzemieńca do Polski, ale w układzie z 1366 roku rzekli się go Litwini, co oznacza, że był wówczas w ich rękach, por. H. Paszkiewicz: *Polityka ruska...*, s. 224–225.

¹³ *Traktat książąt litewskich z Kazimierzem Wielkim roku 1366*. Wyd. A. Czuczynski. Kw. Hist. 1890, T. 4, s. 513–515; O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 75–76; Tenże: *Geografia polityczna...*, s. 8; H. Paszkiewicz: *Polityka ruska...*, s. 232–233; Tenże: *O genezie...*, s. 282–283. Król otrzymał Włodzimierz z wołosiami: horodelską, lubomelską, turzyką, ratneńską, koszyrską i owłoczyńską, ponadto wołości: krzemieniecką, peremylską, oleską, łopatynską, bełską, grabowiecką, chełmską i szczębrzeską. Na odcinku ziemi włodzimierskiej linia graniczna została jeszcze bardziej uszczegółowiona w odrębnym dokumencie Lubarta z 1366 roku (AS, T. 1, nr 1).

¹⁴ H. Paszkiewicz: *Polityka ruska...*, s. 233. Trudno ocenić, czy wołość oleska weszła w skład lenna Narymuntowicza, ale wydaje się, że wraz z Krzemieńcem i Peremyłem pozostała w bezpośrednim władaniu starostów królewskich.

¹⁵ W politycznym znaczeniu termin „ziemia” źródła odnoszą do Lwowa, Włodzimierza, Bełża, Chełmu i Łucka w układzie polsko-litewskim z 1352 roku (Rozov, nr 3), do Łucka i Włodzimierza w układzie polsko-litewskim z 1366 roku (*Traktat...*, s. 514) i do Chełma jako wołości Jerzego Narymuntowicza (ZDM, Cz. 4, nr 961). Natomiast w przypadku Lwowa, Przemyśla, Sanoka i Jarosławia źródła odnotowały zarówno termin *terra*, jak i *districtus*, w przypadku zaś Sanoka także *castelania*, które oznaczały wołość (*terra*: KDP, T. 1, nr 119; AGZ, T. 2, nr 2; KDM, T. 1, nr 283; T. 3, nr 812; *districtus*: H. Paszkiewicz: *Polityka ruska...*, s. 186, przyp. 1 (dokument); KDM, T. 1, nr 252; T. 3, nr 741; ZDM, Cz. 1, nr 139; *castelania Sanocensi*: AGZ, T. 3, nr 9). Tylko Przemyśl przed 1370 rokiem występował w dokumentach ruskojęzycznych z nazwą wołość (Rozov, nr 2; ZDM, Cz. 4, nr 943), w 1377 roku zaś jeszcze Jarosław (AGZ, T. 7, nr 13 = Rozov, nr 12). Ponadto było wiele wołości, dla których użyto w źródłach wyłącznie terminu *districtus*: Rzeszów (KDP, T. 1, nr 119), Gródek (KDM, T. 3, nr 715), Halicz (KDM, T. 3, nr 816), po 1370 roku zaś także: Busk (*Kataloh perhamentnych dokumentiv Central'noho Deržavnoho Istoryčnoho Archivu USRR u Lvovi 1233–1799*. Oprac.

a Litwą dokonano podziału Rusi, w którym ziemia lwowska przypadła Polsce. Termin „ziemia lwowska” użyty w źródle dotyczył całego obszaru późniejszego województwa ruskiego oprócz Oleska, ale z Lubaczowem i Buskiem, a więc całej ziemi ruskiej zajętej przez Kazimierza i stanowił w tym przypadku jej synonim¹⁶. Dla wołości lwowskiej termin *districtus* został użyty po raz pierwszy już w 1352 roku, zaś słowo *terra* tylko raz w 1364 roku¹⁷. Należy jednak pamiętać, że wołość lwowska obejmowała obszary dość znacznie oddalone od Lwowa, ograniczając terytorium sąsiednich wołości lub całkowicie je wchłaniając¹⁸. Tak prawdopodobnie stało się z wołością w Podhoraju, jak udowodnił to A. Janeczek¹⁹, a być może także z wołosiami z siedzibami w Dźwinogrodzie, Szczerzecu i Glinianach.

W odtworzeniu organizacji terytorialnej na Rusi w okresie panowania Kazimierza Wielkiego znaczącą rolę odgrywa struktura urzędów zarządu terytorialnego. Informacje o urzędnikach są uzupełnieniem danych na temat jednostek terytorialnych. Dlatego w przypadku systemu wołości należy uwzględnić informacje o tzw. wojewodach grodowych, niemających nic wspólnego z polskim urzędem wojewody²⁰. Ich kompetencje nie są do tej pory dobrze rozpoznane, wiadomo jednak, że byli głównymi urzędnikami w wołości z pewnymi

O.A. Kupčins'kij, E.I. Ružickij. Kijiv 1972 (dalej: KatPerh), nr 11), Łañcut (ZDM, cz. 4, nr 1025), Sambor (AGZ, T. 7, nr 11), Żydaczów (AGZ, T. 5, nr 10), Grabowiec (AGZ, T. 8, nr 13), Stryj (*Archiwum domowe*. Wyd. S. Barącz. „Towarzysz Duchowieństwa Katolickiego” 1864, T. 1 (dalej: Barącz, ArchDom), s. 488—489).

¹⁶ Rozov, nr 3; O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 72; Tenże: *Geografia polityczna...*, s. 7; H. Paszkiewicz: *Polityka ruska...*, s. 162.

¹⁷ ZDM, Cz. 8, nr 2534 (dokument przedatowany jak wspomniałem wcześniej); AGZ, T. 2, nr 2.

¹⁸ Miejsca określone jako *in terra* lub *in districtu Leopoliensi (Lembergensi)* wskazują na dość znaczny zasięg tej wołości: Dmytrowice (ok. 15 km od Lwowa), Żędowice (ok. 45 km od Lwowa), Zwertów (ok. 20 od Lwowa), Sulimów (ok. 18 km od Lwowa), Nahorce (ok. 33 km od Lwowa), Grodzisko (ok. 26 km od Lwowa), Podjarków (ok. 27 km od Lwowa), Żółtańce (ok. 23 km od Lwowa).

¹⁹ Wszystkie osady występujące na obszarze rekonstruowanej przez A. Janeczka wołości podhorajskiej określane były do 1370 roku jako *in districtu Lembergensi*, co oznacza, że wołość podhorajska była wówczas w stadium schyłkowym swego istnienia i przestała spełniać już swoją funkcję, por. A. Janeczek: *Podhoraj — zaginiony gród pogranicza polsko-ruskiego*. KHKM 1995, T. 33, nr 1—2, s. 3—28.

²⁰ Poza Lwowem z okresu kazimierzowskiego znani są: Michał, wojewoda włodzimierski (KDM, T. 3, nr 701); Chodko, wojewoda halicki (Barącz, ArchDom, s. 486—488); Piotr Iwanowicz, wojewoda żydaczowski (KDM, T. 1, nr 255); Lasota ze Stawiszyna, wojewoda krzemieniecki (AGZ, T. 1, nr 5). Upewnia nas to o istnieniu wówczas wołości żydaczowskiej, która bezpośrednio w źródłach występuje dopiero w 1375 roku (AGZ, T. 5, nr 10). Ponadto, źródła wymieniają jeszcze wojewodę Ścibora, nie lokalizując jednak jego siedziby. Treść dokumentu wskazuje, że mógł być to Przemyśl, gdyż sprawa dotyczy osady na terenie wołości przemyskiej (AGZ, T. 8, nr 3). Dwukrotnie wystąpił również Błociszewski, wojewoda lwowski, zawsze przy staroście lwowskim w sprawach dotyczących wołości lwowskiej (KDM, T. 3, nr 807; AG, T. 7, nr 8).

uprawnieniami w zakresie administracji i sądownictwa na sobie podległym obszarze²¹. Jednak już wkrótce, po zajęciu Rusi w 1349 roku, Kazimierz ustanowił na podbitych terenach własną administrację, podporządkowując jej istniejący już system staroruski. W 1352 roku w źródłach pojawili się: starosta generalny Rusi, którym został Otto z Pilicy herbu Topór, oraz równolegle starosta lwowski Abraham z Baranowa herbu Rawicz, starosta sanocki Piotr i starosta włodzimierski Ninota. W kolejnych latach Otto z Pilicy i Abraham z Baranowa sprawowali równolegle swe urzędy, choć nigdy nie tytułowali się nimi razem na tym samym dokumencie. Otto zawsze nazywany był starostą generalnym ruskim lub starostą ziemi ruskiej, zaś Abraham starostą lwowskim i starostą ruskim. Jeśli uznamy, że Otto i Abraham sprawowali ten sam urząd starosty ruskiego, wówczas musimy przyjąć, że król bardzo często dokonywał zmian na tym stanowisku, nawet pięciokrotnie w ciągu siedmiu lat, zawsze powołując na zmianę Ottona i Abrahama²². Bardziej prawdopodobne jest jednak to, że istniały obok siebie urzędy starosty generalnego ziemi ruskiej i starosty lwowskiego, z których pierwszy sprawował Otto z Pilicy, a drugi — Abraham z Baranowa²³. Starosta ruski pełniłby wówczas funkcję zbliżoną do

²¹ Z.L. Radziwiński: *Słowo o Namiestnikach rusko-litewskich i Marszałkach Wołyńskiej ziemi*. „Przegląd Polski” 1885, R. 20, T. 77, s. 361—362, 364; X. Liske: *Przedmowa*. W: AGZ, T. 11, s. VII—VIII; Tenże: *Kilka uwag...*, s. 391—398; W. Margasz: *W sprawie...*, s. 45—53; R. Hube: *Wyrok Lwowski z roku 1421*. W: *Romualda Hubego Pisma poprzedzone zarysem biograficzno-krytycznym przez Karola Dunina*. T. 2. Warszawa 1905, s. 215—216, 219—222, 229—231; W. Hejnosz: *Ius Ruthenicae. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku*. W: „Studia nad Historią Prawa Polskiego”. T. 12, z. 1. Lwów 1928, s. 30—31; W. Bukowski: *Wstęp*. W: *Burgrabiowie zamku krakowskiego XIII—XV wieku*. Spisy. Oprac. W. Bukowski. Kórnik 1999, s. 14.

²² ZDM, Cz. 4, nr 943; AGZ, T. 2, nr 1; ZDM, Cz. 8, nr 2534, 2534; ZDM, Cz. 4, nr 946; H. Paszkiewicz: *Polityka ruska...*, s. 186 (dokument z 8 grudnia 1362 roku, przedatowany przez Z. Perzanowskiego na 1352 rok na podstawie listy świadków, zob. DSZK, s. XXIII—XXIV); KDM, T. 1, nr 248; KDP, T. 1, nr 121; ZDM, Cz. 1, nr 81; Barącz, ArchDom, s. 486—488; ZDM, Cz. 8, nr 2532; AGZ, T. 8, nr 3. Autorzy starszej literatury — począwszy od M. Dzieduszyckiego (*Starostowie ruscy i lwowscy*. „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1875, T. 3, z. 5, s. 430—431) i L. Ehrlicha (*Starostwa...*, s. 13) — uważają Ottona za pierwszego starostę, Abrahama zaś za jego następcę. Odwrotnie H. Paszkiewicz (*Polityka ruska...*, s. 269, przyp. 1), który twierdzi, że Abraham był pierwszym starostą ruskim (1351—1352), a Otto jego następcą (1352—1369). Do takich wniosków dochodzono zazwyczaj, nie znając wszystkich dokumentów z wystąpieniami tych osób na owych urządach, a niektóre znane uważano za fałszyfikaty.

²³ Do takich wniosków doszedł już K. Małeczyński (*Urzednicy grodcy i ziemscy lwowscy w latach 1352—1783*. W: *Zabytki dziejowe*. T. 7, z. 1. Lwów 1938, s. 3), choć i on nie ustrzegł się błędów w dacie dokumentów. Obecnie pogląd o oddzielnych urządach starosty ruskiego i lwowskiego prezentuje A. Marzec: *Kariery polityczne na Rusi Czerwonej za panowania Kazimierza Wielkiego (1340—1370)*. W: „Socium. Almanah socjalnoji istoriji”. T. 4. Vypusk 2004, s. 13—14; Tenże: *Urzednicy w otoczeniu Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego (1305—1370)*. Kraków 2006, s. 211—213, 256—257.

starostów generalnych Wielkopolski: sądowo-policyjną, administracyjną i wojсковą (sprawował sądy i rozjemstwa w sprawach granicznych, zatwierdzał transakcje majątkowe, nadzorował i ustanawiał urzędników, dowodził wojskami). Natomiast Abraham jako starosta lwowski pełniłby funkcje zbliżone do wojewodów grodowych i przypominające burgrabiów na ziemiach polskich, a jego kompetencje mogły wiązać się z zarządem zamku i być może z pewnymi funkcjami administracyjnymi na terenie wołości lwowskiej. Zapewne stołeczna rola Lwowa zdecydowała o tym, że na czele grodu stanął z początku starosta, a nie wojewoda grodowy²⁴. Poza tym, gdyby Abraham zarządzał jako starosta generalny całą prowincją ruską, jego przejście na mniej znaczące: kasztelanę i starostwo lubelskie, nie byłoby awansem.

Po 1358 roku urząd starosty lwowskiego już się nie pojawiał w źródłach, a w 1359 roku przy Ottonie wystąpił wojewoda grodowy Ścibor²⁵. W latach 1364—1369 wystąpił dwukrotnie Błociszewski, wojewoda grodowy lwowski²⁶. Zapewne Kazimierz Wielki zrezygnował z odrębnego urzędu starosty we Lwowie na rzecz przywróconego stanowiska wojewody grodowego. Efemeryczne istnienie odrębnego urzędu starosty lwowskiego mogło nawiązywać swym terytorialnym zakresem kompetencji do prowincji z czasów książęcych, ale być może spowodowane było także bieżącą sytuacją polityczną, związaną z potrzebą ustanowienia urzędników o silnych kompetencjach cywilnych i wojskowych w głównych grodach zajętej prowincji.

Niezwykle ważnym etapem w genezie terytorialnego i ustrojowego kształtu ziemi lwowskiej były lata 1370—1387. Ogromny wpływ miały zawirowania polityczne w okresie panowania Elżbiety Łokietkówny, Ludwika Wielkiego i jego córki Marii, a zwłaszcza za rządów Władysława Opolczyka. Pominę szczegółowe omawianie zmian granicznych w tym czasie, zaznaczając jedynie, że w 1382 roku od Rusi Czerwonej odpadło Olesko. Już w 1370 roku na wieść o śmierci Kazimierza Wielkiego doszło do najazdu litewskiego, który doprowadził do korekty granic na Rusi, przyłączając do wołości

²⁴ Warto zauważyć, że wojewoda grodowy we Lwowie pojawił się dopiero w 1368 roku, długo po przejściu Abrahama na inny urząd, a nawet po jego śmierci (KDM, T. 3, nr 807). Być może Polacy obejmujący początkowo urzędy ruskie nosili takie tytuły ze względu na zrozumiałość terminologiczną (wyjątkiem byłby tu późniejszy wojewoda krzemieniecki Lasota ze Stawiszyna). K. Małczyński (*Urzednicy...*, s. 3) domyśla się ponadto istnienia urzędu starosty w Przemyślu i Haliczu. Być może system ten powtórzył Władysław Opolczyk. W pewnym okresie swych rządów na Rusi, ok. 1375 roku, wprowadził większą liczbę starostów w głównych miastach Rusi, pozostawiając urząd starosty generalnego, zob. J. Sperka: *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370—1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą*. Katowice 2006, s. 75—76.

²⁵ AGZ, T. 8, nr 3 = Rozov, nr 5. Ścibor uważany był przez R. Hubego (*Wyrok...*, s. 219) za wojewodę przemyskiego, natomiast K. Małczyński (*Urzednicy...*, s. 2) obdarował go skądinąd nieznanym urzędem wojewody grodzkiego ruskiego.

²⁶ AGZ, T. 7, nr 8; Rozov, nr 8, 9.

litewskich Włodzimierz²⁷. Być może wówczas swój lenny związek z Polską zerwał książę bełski Jerzy Narymuntowicz²⁸. Kolejny najazd na Lwów w 1371 roku nie zmienił już sytuacji granicznej. Natomiast skoncentrowany najazd na Małopolskę w 1376 roku, mający na celu odcięcie Rusi Czerwonej od reszty kraju, spowodował energiczną kontrakcję i polsko-węgierską wyprawę Ludwika w 1377 roku, po której przyłączono Bełz i Chełm do władztwa Władysława Opolczyka, Jerzemu Narymuntowiczowi oddano zaś w lenno małą wołość lubaczowską²⁹. Taki stan granic utrzymał się do śmierci Ludwika Wielkiego w 1382 roku. Wtedy po raz kolejny Lubart pokusił się o uszczuplenie posiadłości węgierskiej już wówczas Rusi. Posługując się dezinformacją i przekupstwem, zdołał zająć Krzemieniec, Olesko, Peremył, Horodło i Łopatyn, a więc część dzielnicy włodzimierskiej, która w traktacie z 1366 roku przypadła Polsce³⁰. J. Tęgowski przypuszcza także, że wówczas Jerzy Narymuntowicz odzyskał księstwo bełskie, choć jest to wątpliwe, gdyż w 1384 roku zarówno Bełz, jak i Lubaczów podlegały administracji węgierskiej³¹. Dla kształtowania się ziemi lwowskiej istotna była utrata wołości oleńskiej, która poprzednio odłączona od Wołynia wraz z Krzemieńcem przez 16 lat należała do Rusi Halickiej. Pamięć tego związku nie pozostała bez śladu, co ujawniło się w XV wieku ciążeniem Oleska do Lwowa.

²⁷ MPH, T. 2, s. 643—644; por. O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 77.

²⁸ Jeszcze w 1368 roku świadcował on na dokumencie dotyczącym spraw wewnętrznych ziemi lwowskiej, por. Rozov, nr 8.

²⁹ AGZ, T. 3, nr 21; O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 78—79; J. Dąbrowski: *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370—1382*. Kraków 1918, s. 303—306, 309—314; H. Paszkiewicz: *O genezie...*, s. 61—62, 64, 81.

³⁰ Jak informuje o tym Jan z Czarnkowa (MPH, T. 2, s. 722), Lubart zajął wymienione grody wskutek zdrady starosty ruskiego, który został ukarany przez królową Elżbietę. Ponadto, list królewski, uważany przez O. Haleckiego (*Dzieje unii...*, s. 78), J. Dąbrowskiego (*Ostatnie lata...*, s. 305—306) i H. Paszkiewicza (*O genezie...*, s. 135) za dzieło Ludwika Wielkiego z 1371 lub 1376 roku (CV, T. 2, dod. 1), wzywający mieszkańców Rusi do dochowania wierności Królestwu Węgier i do niedawania wiary słowom Lubarta o rzekomej śmierci Ludwika, okazał się w istocie listem Zygmunta Luksemburskiego wysłanym po śmierci Ludwika. Słowa Lubarta zaś, którym miano nie dawać wiary, nie dotyczyły rzekomej śmierci Ludwika, lecz układu, którym jakoby Ludwik zobowiązał się oddać Lubartowi owe grody po swej śmierci; zob. J. Tęgowski: *Wydarzenia na Rusi w drugiej połowie 1382 roku*. W: *Cracovia — Polonia — Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestelecie pracy naukowej*. Red. W. Bukowski, K. Ożóg, F. Sikora, S. Szczur. Kraków 1995, s. 310—313.

³¹ Znani są: Pos, starosta bełski i Stefan, wojewoda grodzki lubaczowski (AGZ, T. 2, nr 11; J. Tęgowski: *Wydarzenia na Rusi...*, s. 302). Mówiąc o wszelkich zmianach granic związanych z Bełzem, należy rozumieć go jako wołość bełską, gdyż ziemia bełska w późniejszej postaci jeszcze nie istniała. Dopiero od 1377 roku można mówić o częściowej emancypacji wołości lubaczowskiej, jako lenna Jerzego Narymuntowicza, należącej dotąd nieprzerwanie do Rusi Czerwonej, por. A. Janeczek: *Osadnictwo pogranicza...*, s. 31, mapa nr 4 (pod opaską).

Do ziemi lwowskiej należała wówczas wołość buska, co zostało wprost określone w dokumencie z 1372 roku³². W okresie 1370—1387 pojawiły się w źródłach inne wołości ziemi lwowskiej: gródecka i żydaczowska³³. Ponadto, nadal występowała w dokumentach wołość lwowska³⁴, która wchłonęła część sąsiednich, wypierając ich ślady ze źródeł. W zakresie organizacji systemu administracyjnego wiele zmian wniósł okres panowania Władysława Opolczyka (1371—1379)³⁵. Jak wynika z ostatnich badań J. Sperki, Opolczyk początkowo utrzymał system zarządu przejęty po Kazimierzu Wielkim i krótkiej regencji Elżbiety Łokietkówny³⁶. System wołości, z wojewodami grodzkimi na czele, podległy był jednemu staroście, którego mianował książę. Dopiero w 1375 roku zauważalne były zmiany, kiedy obok starosty generalnego pojawili się także starostowie: przemyski, halicki, sanocki, śniatyński³⁷. Zauważyć tu można nawiązanie księcia do systemu praktykowanego już na Rusi w pierwszych latach po jej zajęciu przez Kazimierza Wielkiego. Brak wystąpienia starostów lwowskich świadczy o wykonywaniu ich funkcji przez starostów generalnych zasiadających w stołecznym Lwowie³⁸. W 1377 roku, po kolejnej zmianie, starostowie znikli ze źródeł (za wyjątkiem staro-

³² Zamek Królewski w Warszawie, Kolekcja Tomasza Niewodniczańskiego, Dokumenty pergaminowe, sygn. A 13 = *Katalog dokumentów pergaminowych ze zbiorów Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu*. Oprac. J. Tomaszewicz, M. Zdanek. Red. W. Bukowski. Kraków 2004 (dalej: KatBit), nr 11 (regest i prawidłowe rozwiązanie daty) = AS, T. 5, nr 5 (z błędną datą: 1376 rok).

³³ Knigi, nr 161; ProchMat, nr 6.

³⁴ AGAD, perg. 7233; BCZart, perg. nr 170; AGZ, T. 2, nr 3, 5, 6, 7, 11, 12, 14; T. 3, nr 24, 25; T. 7, nr 10; MRPS, T. 4 (Supplementum), nr 284, 308; Barącz, ArchDom, s. 488—489; *Kilka hramot Volodyslava Opols'koho*. Wyd. M. Hruševs'kyj. „Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Ševčenko” 1903, T. 51, no 2, s. 7—8, nr 5. Zasięg wołości lwowskiej był coraz większy, sięgając już odległości ok. 100 km na wschód od Lwowa (Płotycza) oraz wdzierając się klinem w obszar wołości gródeckiej (Mużyłowice, Zuszyce).

³⁵ Kwestia charakteru rządów Władysława Opolczyka na Rusi była już wielokrotnie dyskutowana. Zdaniem niektórych historyków, Opolczyk był tylko namiestnikiem z ramienia Ludwika. Inni uważają go za udzielnego księcia, jeszcze inni za lennika Ludwika. Pełne zestawienie literatury dotyczące tej kwestii przedstawia J. Sperka: *Otoczenie...*, s. 32—34; Tenże: *Urzędnicy Władysława Opolczyka na Rusi (1372—1378)*. W: *Společnostvo Polski sredniowiecznej. Zbiór studiów*. T. 10. Red. S.K. Kuczyński. Warszawa 2004, s. 83—84. Ostatnio uległy zmianie nawet daty ramowe panowania Opolczyka, por. J. Tęgowski: *Nowe źródła do kwestii daciej objęcia rządów na Rusi przez Władysława Opolczyka*. W: „Średniowiecze Polskie i Powszechne”. T. 1 (5). Red. I. Panic, J. Sperka. Katowice 2009, s. 127—137.

³⁶ J. Sperka: *Otoczenie...*, s. 73—74; Tenże: *Urzędnicy...*, s. 86—87.

³⁷ J. Sperka: *Otoczenie...*, s. 74—76; Tenże: *Urzędnicy...*, s. 89—90, nr 16—17, 21—23, 26—28.

³⁸ Tym bardziej, że wśród licznych wystąpień z tytułami starosty ruskiego lub starosty generalnego jeden z nich — Merbota użył raz tytułu *capitaneus Lemburgensi*, por. J. Sperka: *Urzędnicy...*, nr 5.

sty generalnego), a w zamian wprowadzono tytułaturę kasztelanów w mniejszych grodach — czołach wołości³⁹.

Po przeniesieniu Władysława Opolczyka z Rusi na ziemię dobrzyńską Ludwik włączył ziemie czerwonoruskie do Korony Węgierskiej i przekazał je w zarząd swym starostom (wojewodom)⁴⁰, którymi byli kolejno: bracia Zudarowie na czele z Piotrem, banem Sławonii (1378—1380), Jan z Kapoli (1380—1382), Emeryk Bebek (1382—1385) i Andrzej (1386—1387)⁴¹. Z wyjątkiem zmian w tytułaturze rządu węgierskie pozostały bez wpływu na kształt wewnętrznych podziałów terytorialnych. Piotr Zudar tytułował się jako *Regni nostri Rusciae wajuoda* lub *Regni Rusciae Capitaneus*, Jan z Kapoli jako *Russie Capitaneus*, *Wayuoda Rusciae*, *Palatinus Regni Russie*, *Regini nostri Ruscie Wayuoda*. Na tym tle dość jednolicie wypada tytułatura Emeryka Bebeka i jego następcy Andrzeja (*totius Regni Russie Capitaneus*, *Regni Russie Capitaneus necnon Commendarius*, *Capitaneus Regni totius Russiae*)⁴². W głównych grodach Rusi, takich jak: Lwów i Przemyśl, wprowadzono również urząd kasztelana, w Bełzie zaś odnotowany został starosta. Jednak powszechnie występował nadal urząd wojewody (grobowego)⁴³. Wydaje się także, że te zmiany w tytułaturze urzędniczej nie miały większego wpływu na przekształcenia podziałów terytorialnych na Rusi.

Po zajęciu Rusi Czerwonej przez Jadwigę w 1387 roku Jagiełło zaczął realizować swe cele polityczne, które zaowocowały zmianami w wewnętrznych podziałach terytorialnych tego obszaru. Nastąpiły wydarzenia szczególnie istotne dla ostatecznego uformowania się terytorium ziemi lwowskiej. Politycznym celem Władysława Jagiełły było w tym czasie utworzenie na Rusi Litewskiej szeregu dzielnic książęcych, mających za zadanie osłabienie ośrodka centralnego, który mógł być zagrożeniem dla władzy wielkksiążęcej Jagiełły, a także zaspokojenie ambicji przedstawicieli dynastii. Król zamierzał włączyć w swój plan również zajmowane przez Jadwigę ziemie ruskie Królestwa⁴⁴. Cel ten władca zaczął realizować w 1386 roku na Wołyniu, wyjmując Fedora Daniłowicza, księcia ostrońskiego, spod władzy Fedora Lubartowicza i wynosząc go do rangi bezpośredniego lennika Korony, samego zaś Lubartowicza przeniósł z Łuc-

³⁹ J. Sperka: *Otoczenie...*, s. 77; Tenże: *Urzednicy...*, s. 93.

⁴⁰ CDHung IX/V, nr 76 (vaivodas vel capitaneos).

⁴¹ Tamże, nr 76, 280, 294; X/I, nr 129; AGZ, T. 2, nr 11, 12, 13; T. 3, nr 33; T. 6, nr 1; MRPS, T. 4 (Supplementum), nr 308; *Codex Diplomaticus Patrius Hungaricus*. T. 7. Ed. A. Ipolyi, E. Nagy, D. Véghely. Budapest 1880, nr 389.

⁴² CDHung IX/V, nr 280, 294; X/I, nr 10; AGZ, T. 2, nr 11—13; T. 3, nr 33; T. 7, nr 16—18; *Materyaly historyczne ziem polskich i ruskich 1381—1762*. Wyd. J. Detmerski, A. Petruszewycz, I. Szaraniwicz. „Przegląd Archeologiczny we Lwowie” 1882, z. 1 (dalej: MatHist), nr 1; MRPS, T. 4 (Supplementum), nr 308, 310; *Codex Diplomaticus...*, nr 389.

⁴³ CDHung X/I, nr 129; AGZ, T. 2, nr 11; T. 6, nr 1; KatBit, nr 17; Rozov, nr 16.

⁴⁴ O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 123—125.

ka na mniejszą dzielnicę włodzimierską⁴⁵. Widząc te tendencje królewskie, wspólnota ziemska na Rusi Czerwonej, która do tej pory zdążyła się wyklarować, zaczęła dążyć do zagwarantowania sobie bezpośredniej przynależności do Korony. Znakiem tego stał się przywilej Jadwigi dla ziemi (wołości) przemyskiej, wystawiony już 18 lutego 1387 roku, który taką łączność z Koroną zapewniał⁴⁶. Jednak król nie tylko zwlekał z jego potwierdzeniem i wydaniem kolejnych, jakich domagali się ziemianie lwowscy, lecz na początku 1388 roku zabezpieczył dług u Piotra, hospodara mołdawskiego, na całej halickiej wołości (*districtus*) wraz z zamkiem, z prawem wwiązania w nie w razie niezapłacenia długu w ciągu roku⁴⁷. Dopiero 30 września 1388 roku Jagiełło wydał oczekiwany przez miejscową elitę dokument dla ziemi, wołości (*districtus*) i miasta Lwów, w którym przysięgał, że nie odda ich żadnemu z książąt w lenno i że zatrzyma je przy Koronie⁴⁸. Widocznie król nie dotrzymał słowa, skoro część ziemi lwowskiej (wołości buska i podhorajska) znalazła się wkrótce w nadaniu dla Siemowita IV⁴⁹. Zapewne ziemianie lwowscy domagali się kolejnego zobowiązania króla, który dokonał tego po raz drugi 1 października 1389 roku, tym razem także w imieniu Jadwigi⁵⁰.

Z badań nad fluktuacją granic dzielnicy bełskiej, przeprowadzonych przez A. Janeczka, wynika, że obszar nadania lennego Jagiełły dla Siemowita IV był pierwotnie znacznie szerszy niż obszar późniejszego lenna i ziemi bełskiej. Zawierało ono, wedle koncepcji wspomnianego autora, zestaw wołości wybranych dość przypadkowo, łamiąc dotychczasową, tradycyjną granicę halicko-wołyńską. Składało się ono z wołości: bełskiej, podhorajskiej, buskiej, lubaczowskiej, łopatynskiej, sokalskiej (wsiewołoskiej), horodelskiej, krzeszowskiej⁵¹. W ten sposób terytorium dotychczasowej ziemi lwowskiej

⁴⁵ CE, T. 1, nr 8; CV, T. 1, nr 35. W kolejnym etapie król podporządkował ziemię łucką bezpośrednio Koronie, oddając ją w 1390 roku Fedorowi Ostrogskiemu jako staroście koronnemu (AS, T. 1, nr 7), a ziemian łuckich obdarzył w 1392 roku przywilejem nadającym prawa, jakimi cieszyli się ziemianie lwowscy (AS, T. 1, nr 13). Jednak w latach 1392–1394 Witold zjednoczył cały litewski Wołyn w swym ręku; por. O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 124–125, 137, 147.

⁴⁶ AGZ, T. 7, nr 19; O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 126.

⁴⁷ Rozov, nr 19.

⁴⁸ AGZ, T. 2, nr 17; O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 126–127.

⁴⁹ Książę Siemowit uczestniczył w akcjach prawnych na terenie swego nowego lenna już 29–30 grudnia 1388 roku (ZDM, T. 4, nr 1082; AGZ, T. 8, nr 18).

⁵⁰ AGZ, T. 3, nr 50.

⁵¹ Ten pierwotny zakres nadania A. Janeczek odtworzył na podstawie tzw. artykułów mawowieckich, czyli spisu roszczeń synów Siemowita IV wobec Jagiełły z 1426 roku (*Articuli Vladislao Regi Poloniae a ducibus Masoviae traditi A. D. 1426 et 1428*. Wyd. W. Kętrzyński. MPH, T. 2, s. 631–637), oraz faktu, że już pierwszy dokument, w którym wzmiankowany był Siemowit, a którego wystawcą był starosta bełski Paweł, dotyczył wsi położonych w wołości podhorajskiej, świadkują na nim zaś osoby mające w niej dobra do tej pory zawsze związane z ziemią lwowską (ZDM, Cz. 4, nr 1082), por. A. Janeczek: *Podhoraj...*, s. 23–25; Tenże: *Osadnictwo pogranicza...*, s. 31–33.

traciło wołości: podhorajską, która została zapewne reaktywowana na potrzeby nadania dla Siemowita IV, i buską, ziemia przemyska zaś wołości: lubaczowską i krzeszowską. Wołość podhorajska wróciła w skład ziemi lwowskiej przed grudniem 1392 roku, kiedy to pojawił się szereg dokumentów królewskich i starościńskich dotyczących dóbr na jej terenie⁵². Wspomniane sprzeciwy i niechęć ziemian przemyskich i lwowskich do tego rodzaju praktyk, widoczne też wśród wpływowych kręgów dworskich, spowodowały być może, iż wkrótce do ziemi lwowskiej wróciła wołość podhorajska. Buska natomiast już pozostała w ziemi bełskiej i stanowiła później powiat buski w księstwie bełskim Piastów mazowieckich, wpływając na nieregularny kształt tego księstwa, wbijający się klinem w ziemię lwowską nieodgraniczoną od niej żadnymi naturalnymi przeszkodami⁵³. Wołość podhorajska została być może reaktywowana na potrzeby nadania dla Siemowita IV. Zabieg ten mógł mieć na celu uniknięcie zarzutów o naruszenie obiecanej jedności ziemi i wołości lwowskiej z Koroną. W ten sposób wołość buska i sztucznie odtworzona wołość podhorajska jako nienależące do wołości lwowskiej mogły stać się przedmiotem nadania⁵⁴.

Z punktu widzenia integralności Rusi Koronnej zawiodły również nadzieje dotyczące odzyskania Oleska. Wołość oleska, która jeszcze w 1382 roku wraz z Krzemieńcem została zajęta przez Lubarta, pozostała nadal poza Rusią Halicką po odzyskaniu jej przez Jadwigę⁵⁵.

Struktura zarządu terytorialnego na odzyskanej przez Polskę Rusi Czerwonej nie uległa od razu jakiegokolwiek radykalnej zmianie. Władysław Jagiełło w 1387 roku powołał nowego starostę generalnego Rusi Jana z Tarnowa. Jeszcze w tym samym roku, zgodnie ze zwyczajem, dla utrwalenia jego władzy i bliższego związania z zarządzaną przez niego prowincją król nadał mu Jarosław wraz

⁵² AGZ, T. 2, nr 21; T. 3, nr 53; ZDM, Cz. 6, nr 1587.

⁵³ Ten sprzeciw spowodował także, że Siemowit dopiero w 1396 roku uzyskał oficjalny przywilej nadania i to dopiero po własnym oświadczeniu oraz objęciu władzy nad terytorium bełskim (KDMaz, nr 125 = Inventarium, s. 264 [regest]); por. O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 126—127; A. Janeczek: *Osadnictwo pogranicza...*, s. 26.

⁵⁴ Nigdy przedtem wołość podhorajska nie była wzmiankowana w dokumentach, a wszystkie wsie leżące na jej zrekonstruowanym przez A. Janeczka obszarze określane były jako należące do wołości lwowskiej. Termin *districtus Podhorayensis* zaczął nagle pojawiać się w źródłach dopiero od 1392 roku, już po powrocie tych ziem pod panowanie królewskie (AGZ, T. 3, nr 53). Z początku częściej, a potem coraz rzadziej, gdyż nie było podstaw podtrzymywania fikcji tego nieistniejącego tworu. Po raz ostatni w dokumencie wymieniony został w 1423 roku, a potem jeszcze we wspomnianych „artykułach mazowieckich” (ZDM, Cz. 6, nr 1587; Hruszewski, nr 8; AGZ, T. 2, nr 22, 26, 27; T. 4, nr 65; MPH, T. 6, s. 631—637).

⁵⁵ Dzielnice krzemieniecką (zapewne wraz z Oleskiem) i Stożek Witold przekazał w 1392 roku Skirgiełło (CE, T. 1, nr 20), jej południową część zaś — wołość zbaraską — otrzymał jako uposażenie Korybut (SRPrus, s. 195). Natomiast po śmierci Skirgiełły Krzemieniec wraz z Oleskiem powrócił w ręce Witolda, por. O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 142, 144, 147.

z całą wołością⁵⁶. W wołosciach naczelną rolę nadal odgrywali wojewodowie grodowi, którzy wraz z sędziami zaczęli przewodniczyć samorządowym sądom szlacheckim⁵⁷. Jednak już w 1390 roku nastąpiła zmiana — pojawił się w źródłach starosta halicki, wymieniony na równi ze starostą lwowskim i innymi: „et specialiter capitaneo Cracouiensi, Lemburgensi, Haliciensi et in Luczko”⁵⁸. Z kontekstu dokumentu wynika, że zostały tu wyliczone wszystkie urzędy starościńskie na Rusi podległe w owym czasie Koronie. Między 28 a 30 marca 1393 roku nastąpiła zmiana na stanowisku starosty ruskiego, gdy Jana z Tarnowa zastąpił Gniewosz z Dalewic⁵⁹. Mniej więcej po roku na urząd ten powrócił Jan z Tarnowa i sprawował go przez kolejne jedenaście lat⁶⁰. Gniewosz został wówczas starostą halickim, a w 1396 roku ponadto żydaczowskim i trembowelskim⁶¹. Również ziemia sanocka w myśl swej tradycyjnej odrębności co najmniej od 1394 roku posiadała osobnego starostę, którym był Piotr Kmita z Wiśnicza⁶². To pomnożenie urzędów może świadczyć o zmianach, jakie zachodziły w organizacji administracji na Rusi Czerwonej. Gniewosz, zatrzymując urząd starosty trembowelskiego, ustąpił jednak ze starostwa halickiego, na którym 22 stycznia 1398 roku pojawił się Beńko z Żabokruk, będący jednocześnie starostą śniatyńskim⁶³. Dalsze rozdrobnienie podziałów administracyjnych

⁵⁶ KatBit, nr 20; KDM, T. 4, nr 991. Podobnie uczynił już wcześniej Kazimierz Wielki, nadając Ottonowi z Pilicy dobra łańcuckie prawdopodobnie wraz tytułem starosty ruskiego, jak twierdzi J. Kurtyka (*Tęczyński. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997, s. 78), już ok. 1349/1350 roku.

⁵⁷ AGZ, T. 8, nr 17; Rozov, nr 23a; ZDM, Cz. 4, nr 1102.

⁵⁸ AGZ, T. 3, nr 52; L. Ehrlich: *Starostwa...*, s. 38—39. Jednak na początku nie mogło być mowy o równorzędności urzędów starosty halickiego i ruskiego (lwowskiego).

⁵⁹ KatBit, nr 31; AGZ, T. 3, nr 56. Obydwaj wystąpili pod swymi tytułami we Lwowie w odstępie dwóch dni. Dodatkowo, w dokumencie Gniewosza mówi się o tym, że sprawę ową rozstrzygał wcześniejszy starosta Jan z Tarnowa, co może świadczyć o niedawnym przejęciu urzędu przez Gniewosza.

⁶⁰ Jeszcze po 25 grudnia 1393 roku Gniewosz wystawił w Wiszni dokument jako starosta ruski (Rozov, nr 28), lecz już 6 lipca 1394 roku był nim znów Jan z Tarnowa (ZDM, Cz. 4, nr 1112). Ostatnie wystąpienie Jana jako starosty ruskiego miało miejsce 27 kwietnia 1405 roku (AGAD, perg. 7249), por. UrzRus, nr 1153—1155 (tu znaczące braki w datach granicznych).

⁶¹ ZDM, Cz. 8, nr 2549; KatBit, nr 32.

⁶² ZDM, Cz. 6, nr 1481; por. UrzRus, nr 2542.

⁶³ AGAD, perg. 7240. Gniewosz starostą trembowelskim był jeszcze w 1403 roku (ProchMat, nr 19), por. UrzRus, nr 324, 325 (braki w datach granicznych). L. Ehrlich (*Starostwa...*, s. 55) sądzi, że wołosci (powiaty grodzkie): halicka, trembowelska, śniatyńska i kołomyjska podlegały w latach 1393—1433 staroście halickiemu, co jest niezgodne z przytoczonymi już faktami. Również w późniejszym okresie starostwo trembowelskie spoczywało w innych rękach niż halickie — w 1411 roku starostą halickim był Wólczek Przesłuzyc, a trembowelskim Piotr z Charbinowic (AGZ, T. 4, nr 24, 25, 26, 27), w 1418 roku starostą trembowelskim był Boguchwał *de Moky* (*Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386—1430*. Wyd. J. Ochmański. Warszawa—Poznań 1986, nr 94),

w ostatniej dekadzie XV wieku dotyczyło południowo-wschodniej części Rusi Czerwonej, podczas gdy ziemia lwowska i przemyska podlegały jurysdykcji generalnego starosty ruskiego⁶⁴. Jan Tarnowski podczas swego urzędowania tytułował się zwykle jako starosta ruski, dwukrotnie zaś jako starosta lwowski. Przez cały okres sprawowania urzędu używał tytułu *capitaneus Russie* lub *capitaneus terre Russie*, który wyrażał geograficzny zakres jego władzy, rzechowywisty w latach 1387—1390, a później zapewne ograniczony przez pojawianie się starostów w kolejnych powiatach. Wyjątek stanowiły dwa wystąpienia z 1396 i 1405 roku (które było jednocześnie ostatnim wystąpieniem Jana na tym stanowisku)⁶⁵. W obydwu przypadkach dokument wystawiał sam starosta i tytułował się jako *Capitaneus Lemburgensis*. Ponadto Jan wystąpił raz jako *capitaneus terre Russie generalis* (1404), drugi raz jako *visor et capitaneus Russie generalis* (1397), zaś Gniewosz z Dalewic użył raz węgierskiego tytułu *capitaneus Regni Russie* (1393)⁶⁶.

Zakres terytorialny władzy kolejnych starostów: Floriana z Korytnicy (1406—1411), Iwona z Obichowa (1411—1421), Spytka z Tarnowa (1422—1425), Piotra z Charbinowic (1425—1427), Jana Mężyka z Dąbrowy (1427—1431) i Wincentego z Szamotuł (1431—1439)⁶⁷, pokrywał się z obszarem ziemi lwowskiej i przemyskiej, lecz ich tytułatura była zmienna i oscylowała między starostą generalnym ruskim a starostą lwowskim. Florian z Korytnicy od początku tytułował się *capitaneus Lamburgensis* (sic!), choć w latach 1409—1410 trzykrotnie występował z tytułem *capitaneus Russie i terre Russie*⁶⁸. Jego na-

podczas gdy starostą halickim był już w tym czasie Michał z Buczacza (AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 32, [Inwentarz Zamoyskiego, Vol. 3], s. 53—54, nr 16; KatBit, nr 50; por. Urz.Rus, nr 330), w latach 1423—1430 starostwo trembowelskie dzierżył Hryćko Kierdejowicz (ZDM, T. 7, nr 1938; AGAD, tzw. Metryka Litewska, sygn. IV, B. 9, [Rewizja Listów 1564 r.], k. 354—354v.).

⁶⁴ Co do jednolitej jurysdykcji starościńskiej nad ziemiami: lwowską i przemyską, nie ma żadnych wątpliwości, że wszystkie akcje prawne starostów generalnych Rusi miały miejsce na tym obszarze (Centralny Deržavny Istorijny Archiv Ukrainy u Lvovi, F. 10, op. 1, spr. 334 [Grodzka lwowska 334], s. 545—546; AGAD, perg. 7239, 7240, 7242, 7244, 7247; AGAD, MK 20, k. 19; BCzart, perg. 249; AGZ, T. 1, nr 10; T. 2, nr 23; T. 3, nr 53, 56; T. 9, nr 6; T. 10, nr 30; ZDM, Cz. 4, nr 1112; Rozov, nr 23a, 28; Hruszewski, nr 5; MRPS, T. 4 (Supplementum), nr 360; KatBit, nr 23, 31, 33). Znamienna jest też podległość starostom ruskim wojewodów grodzkich lwowskich i przemyskich, którzy występują w źródłach znacznie częściej niż ich „koledzy” z Halicza, Trembowli, Śniatyna i Sanoka. Stąd wniosek, że byli oni lokalnymi zastępcami starosty w swych wołościach.

⁶⁵ AGAD, perg. 7247 (*Capitaneusque Lamburgensis*); AGZ, T. 2, nr 23 (*Capitaneus Lemburgensis*).

⁶⁶ AGAD, perg. 7242; AGZ, T. 3, nr 56; T. 9, nr 6.

⁶⁷ UrzRus, nr 1156—1162, wraz z uzupełnieniem braków tej publikacji: BOssol, dok. perg. 2589; KatBit, nr 39; E. Małeczyńska: *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle walki stronniectw w Polsce w latach 1422—1434*. Lwów 1937, s. 109 (dodatek 1).

⁶⁸ AGZ, T. 4, nr 23; Hruszewski, nr 14; ZDM, Cz. 6, nr 1736.

stepca Iwo z Obichowa również rozpoczął od tytułu *capitaneus Lemburgensis*, lecz rok później używał także określenia *capitaneus Russie generalis*⁶⁹. Od tego czasu częstotliwość zmian w tytułaturze starostów stała się jeszcze wyższa, lecz z ciągłą przewagą tytułu *capitaneus terre Russie generalis*. Niewątpliwie obydwie tytuły oznaczały tę samą godność, o czym dobitnie świadczy zapis w dokumencie Jagiełły z 1427 roku, w którym mówi się o wystąpieniu „przed starostami ruskimi, mianowicie obecnym starostą lwowskim i jego poprzednikiem”⁷⁰.

Jak wynika z analizy dokumentów wystawianych przez starostów w latach 1406—1434, terytorialny zakres ich jurysdykcji i władzy administracyjnej zmienił się nieznacznie w stosunku do okresu urzędowania Jana z Tarnowa i Gniewosza z Dalewic. Nadal obejmował on większą część ziemi lwowskiej i przemyskiej⁷¹. Obszar ten uszczuplany był przez kolejne nadania innym osobom niektórych wołości, które wychodziły wówczas spod kompetencji starostów ruskich (lwowskich). Prawdopodobnie już ok. 1387 roku wyodrębniona została wołość żydaczowska, która trafiała w ręce kolejnych książąt litewskich. Otrzymał ją najpierw Fedor Olgierdowicz — nie wcześniej niż po zajęciu Rusi przez Jagiełłę w 1387 roku — być może jako nagrodę za uczestnictwo w sierpniowej wyprawie. Władzę nad tą wołością sprawował prawdopodobnie do śmierci, która według najnowszych badań nastąpiła w latach 1394—1400⁷². Jednak zgodnie z innymi źródłami już w 1396 roku tą wołością zarządzał starosta żydaczowski Gniewosz z Dalewic⁷³. W latach ok. 1400—1402 wołość żydaczowska i stryjska były w rękach Świdrygiełły, o czym świadczy też późniejszy dokument z 1415 roku. W 1409 roku zaś Żydaczowem (i być może Stryjem) zarządzał już książę Witold⁷⁴. Wkrótce jednak, z pewnością już w 1423 roku, a być może wcześniej, wołość ta znalazła się w tenuncie stryjsko-żydaczowskiej Fedora Lubartowicza, którą ten otrzymał w dożywocie⁷⁵. Po jego śmierci w 1431 roku również dożywocie na wołości żydaczow-

⁶⁹ AGZ, T. 4, nr 27, 29.

⁷⁰ Tamże, T. 3, nr 103; por. L. Ehrlich: *Starostwa...*, s. 59—60.

⁷¹ L. Ehrlich: *Starostwa...*, s. 61. Większość czynności prawnych starostów dotyczyła w tym czasie ziemi lwowskiej, a sporadycznie przemyskiej (zwłaszcza w trzeciej dekadzie XV wieku).

⁷² AP Kraków, Teki Schneidra II 202 = Z. Kozicki: *W sprawie rodowodu XX. Sanguszków*. W: Z.L. Radziwiński, B. Gorczak, Z.D. Kozicki: *Sprawa początków rodu XX. Sanguszków*. Lwów 1901, s. 113—114 (data błędna: 1515 rok); J. Tęgowski: *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*. Poznań—Wrocław 1999, s. 61.

⁷³ KatBit, nr 32.

⁷⁴ DHn, lib. 10, s. 254, 255; AGZ, T. 2, nr 39 = *Dokumenty fundacyjne parafii*. Wyd. S. Tylus. W: S. Tylus: *Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*. Lublin 1999 [dalej: Tylus, Fund], nr 55; AGAD, tzw. Metryka Litewska, sygn. IV, B. 9, [Rewizja Listów 1564 r.], k. 99—100; J. Tęgowski: *Pierwsze pokolenia...*, s. 156—157.

⁷⁵ ZDM, Cz. 7, nr 1937. Kwestia uposażenia Fedora Lubartowicza powiatem żydaczowskim była już w literaturze przedmiotem dyskusji. Podstawowe fakty ustalili już: K. Stadnicki (*Synowie Giedymina*. T. 2. Lwów 1853, s. 257—260) i J. Wolf (*Kniazowie litewsko-ruscy do*

skiej (tym razem bez stryjskiej) otrzymał Siemowit V, książę mazowiecki⁷⁶. Zgodnie z powyższym także wołość stryjska już od ok. 1400 roku znalazła się poza jurysdykcją starościńską. Natomiast przed listopadem 1390 roku Jagiełło nadał Spytkowi z Melsztyna wołość samborską, choć po jego śmierci na jakiś czas teren ten wrócił do rąk królewskich, wchodząc w skład starostwa ruskiego (lwowskiego). Jednak już od 1422 roku występują odrębni starostowie samborscy⁷⁷. Dodatkowych badań wymaga zakres kompetencji i jurysdykcji starościńskiej w wołosciach, które jako całość były przedmiotem nadań monarszych, a których nowi właściciele również często byli tytułowani starostami (rzeszowska, łańcucka, szczebrzeska, buska, samborska, jarosławska)⁷⁸.

W momencie wprowadzenia prawa polskiego i hierarchii ziemskiej na Rusi w 1434 roku, obszar pozostający pod zarządem starostów ruskich (lwowskich) obejmował ziemię lwowską bez okręgu grodowego (wołości) żydaczowskiego oraz ziemię przemyską bez okręgu (wołości, powiatu) samborskiego i być może stryjskiego⁷⁹. Pod odrębnym zarządem pozostawała też ziemia chełmska, której starosta znany był już w 1409 roku⁸⁰.

końca czternastego wieku. Warszawa 1895, s. 202, 338), uznając, że w wołości żydaczowskiej panowali kolejno: Fedor Olgerdowicz (zm. przed 1400) i Fedor Lubartowicz (1404—1431). A. Lewicki (*Powstanie Świdrygiełły. Ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną.* Kraków 1892, s. 182—183), Z.L. Radziwiński (*Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza X. ratneńskiego*, T. 1. Lwów 1906, s. 25) i O. Halecki (*Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka.* Kraków 1915, s. 19), zgodnie z przekazem Długosza (DHn, lib. 10, s. 254), przyjęli, że co najmniej w latach 1404—1408 w Żydaczowie panował Świdrygiełło. W najnowszych badaniach J. Tęgowski (*Pierwsze pokolenia...*, s. 156—157) odnosi panowanie Świdrygiełły do lat 1400—1402. Rządy Lubartowicza w Żydaczowie zakwestionował Z.L. Radziwiński (*Wstępne słowo do monografii księcia Fedora Olgerdowicza ratneńskiego i jego potomków.* W: Z.L. Radziwiński, B. Gorczak, Z.D. Kozicki: *Sprawa początków rodu XX. Sanguszków.* Lwów 1901, s. 15—18, 20; Z.L. Radziwiński: *Monografia XX. Sanguszków...*, s. 14—26), uznając za fałszyfikaty wszystkie potwierdzające to dokumenty (począwszy od 1411 roku), z czym po części zgodził się Z. Kozicki (*W sprawie rodowodu...*, s. 67—71, 107—115), nie zaprzeczając jednak panowaniu Lubartowicza w Żydaczowie. Dyskusja ta nie została podjęta przez późniejszych autorów, którzy przyjęli w tym aspekcie wersję przedstawioną przez J. Wolfa, nie kwestionując autentyczności dokumentów żydaczowskich Lubartowicza ani jego rządów w Żydaczowie: O. Halecki: *Przyczynki genealogiczne do dziejów układu krewskiego.* Mies. Her. 1935, T. 14, nr 7—8, s. 107; Z. Wdowiszewski: *Genealogia Jagiellonów i domu Wazów w Polsce...*, s. 37—38; J. Tęgowski: *Pierwsze pokolenia...*, s. 61, 241.

⁷⁶ ProchMat, nr 75 = Knigi, nr 7; MRPS, T. 1 (Supplementum), nr 57.

⁷⁷ ZDM, Cz. 6, nr 1570, 1843; AGZ, T. 7, nr 32; T. 4, nr 71; T. 5, nr 46.

⁷⁸ AGZ, T. 4, nr 71; T. 5, nr 46.

⁷⁹ Powiaty żydaczowski i samborski zob. wcześniej; powiat stryjski po śmierci Fedora Lubartowicza (1431) wrócił do rąk królewskich i nie wszedł w skład tenuty Siemowita V, gdyż w 1438 roku znajdował się w tenucie Zakliki Tarły ze Szczarkowic (AGZ, T. 13, nr 881), choć J. Fijałek (*Tarłowie. Znamienitego rodu początki i świetność.* Prz. Hist. 1908, T. 9, s. 77, 82—83) sądził, że Zaklika dostał go w zastaw już w 1431 roku.

⁸⁰ *Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV—XVIII wieku.* Spisy. Oprac. H. Gmiterek, S. Szczygieł. Kórnik 1992, nr 1399.

Okręgi grodowe (zwane także powiatami i dystryktami), o których była już mowa, częściowo wykształciły się z dawnych wołości, choć niektóre zapewne powstały w wyniku celowych działań. Proces tej przemiany jest dość niejasny i skomplikowany. W źródłach dotyczących Rusi Halickiej łaciński termin *districtus* tożsamy jest z ruskim wyrazem „wołość” (*volost'*)⁸¹. Jednak w literaturze *districtus* zaczęto tłumaczyć jako „powiat”, zgodnie z głównym znaczeniem tego słowa w polskich źródłach, począwszy od XV wieku, co również przeniosło się na stosunki ruskie⁸². W pracach dotyczących Rusi Czerwonej spotyka się terminy: powiat, okręg grodowy i dystrykt, które używane są już dla drugiej połowy XIV wieku na określenie źródłowych pojęć: *districtus* i wołość⁸³. Do wprowadzenia takiej, zdawałoby się sztucznej, terminologii są dość istotne przesłanki. Wołości były „modułami staroruskiego systemu podziału terytorialnego”⁸⁴, które z czasem zaczęły zmieniać swe funkcje i strukturę. Będąc przedmiotem nadań, stawały się kompleksami prywatnych majątków lub wyodrębniając się spod jurysdykcji starostów generalnych, zostawały okręgami osobnej jurysdykcji grodowej. Niektóre zanikły, a w ich miejsce pojawiły się nowe jednostki. Pozostałe stały się kluczami dóbr monarszych i tenutami. Proces ten szczególnie intensywny w końcu XIV i pierwszej tercji XV wieku miał swą kulminację w momencie wprowadzenia prawa polskiego na Rusi. Wówczas wołości ostatecznie przeostały pełnić swe pierwotne funkcje administracyjne. Dlatego też nie można już o nich mówić w XV wieku. Termin „okręg (grodowy)”, choć może niezbyt fortunny, wynika z potrzeby odróżnienia go od powiatu ziemskiego. Na czele wołości stali wojewodowie grodowi, których kompetencje coraz bardziej zbliżały się do kompetencji burgrabiów. Jeszcze na początku XV wieku były to dwa odrębne stanowiska, lecz już w trzeciej dekadzie tego stulecia często występowało określenie *wojewoda seu burgrabia*⁸⁵.

⁸¹ Rozov, nr 2 (*volost' peremyska*); KDM, T. 1, nr 252 (*districtus Peremislensis*); ZDM, Cz. 1, nr 139 (*districtus Jarcosslensis*); AGZ, T. 7, nr 13 = Rozov, nr 12 (*Iaroslawska volost'*).

⁸² X. Liske: *Przedmowa*. W: AGZ, T. 11, s. IX—X; P. Dąbkowski: *Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i belskiego*. W: „Studia nad Historią Prawa Polskiego”. T. 8, z. 1. Lwów 1921, s. 4 i nast.; P. Dąbkowski: *Podział administracyjny województwa ruskiego i belskiego w XV wieku*. Lwów 1939, *passim*.

⁸³ A. Janeczek: *Osadnictwo pogranicza...*, s. 23—24, 32; Tenże: *Granice a procesy...*, s. 292—293; Tenże: *System grodowo-terytorialny...*, s. 143 i nast.; J. Kurtyka: *Wstęp...*, s. 18—19; Tenże: *Podole między Polską i Litwą...*, s. 35, 49—50 (przyp. 139), 55 (przyp. 154), 57; J. Sperka: *Urzednicy...*, s. 86—87; Tenże: *Otoczenie...*, s. 73—74.

⁸⁴ A. Janeczek: *System grodowo-terytorialny...*, s. 152.

⁸⁵ W 1405 roku w jednym dokumencie występują: Jan Nos, wojewoda grodzki lwowski, i Zbrożek, burgrabia lwowski (AGZ, T. 4, nr 10). W 1435 roku Przecław z Leśnic został wymieniony jako burgrabia zamku lwowskiego (AGZ, T. 5, nr 71), w 1439 zaś był już tytułowany wojewodą zamku lwowskiego (KatBit, nr 58), co mimo odstępu czterech lat uprawnia do wniosku, że tytuły te były już wówczas stosowane zamiennie. Identyfikacja obydwu funkcji w źródłach dotyczących Sanoka, począwszy od lat dwudziestych XV wieku,

Również ta przemiana ilustruje przeobrażenia zachodzące w dawnych wołosciach.

Na obszarze ziemi lwowskiej w pierwszej połowie XV wieku ukształtowały się okręgi grodowe: lwowski, gródecki, szczerczecki, gliniański i żydaczowski. Spośród nich bezpośrednie konotacje z wołoscią gródecką miał okręg gródecki, zaś z wołoscią żydaczowską okręg żydaczowski. Być może również okręg szczerczecki nawiązywał do wcześniej istniejącej tam wołosci⁸⁶. Natomiast okręg gliniański raczej należy uznać za utworzony z potrzeby lepszej organizacji zarządu dóbr królewskich oraz w celu usprawnienia jurysdykcji starostów i wojewodów grodowych, choć w 1410 roku występował tam wojewoda grodowy⁸⁷.

Jeszcze przed wprowadzeniem prawa polskiego nastąpiła ostatnia istotna zmiana granic politycznych. W efekcie wojny polsko-litewskiej i buntu Świdrygiełły, które nastąpiły po śmierci Witolda oraz szeregu układów ze zwycięskim Zygmuntem Kiejstutowiczem, w latach 1432—1433 do Korony została przyłączona wołosć oleska, co ostatecznie przypieczętowało kształt i skład ziemi lwowskiej⁸⁸. Jak wspominałem, wołosć oleska miała już tradycję związków z Polską, którą wówczas przywołano jako argument za inkorporacją. Sami ziemianie olescy nie byli zadowoleni z tej decyzji ze względu na silne więzi Oleska z Łuckiem i liczyli na przyłączenie do Korony wraz z całą ziemią łucką i Wołyniem⁸⁹. Wołosć oleska rozpoczęła swój byt w granicach Polski, Rusi Czerwonej i ziemi lwowskiej jako odrębny okręg grodowy, który z uwagi na swoje polityczne znaczenie utrzymał odrębność władzy starościńskiej, posiadanej już w czasie przynależności do Wołynia. Pierwszym starostą oleskim z ramienia Korony został Jan z Sienna, który zastąpił poprzedniego starostę Oleska z ramienia Świdrygiełły — Iwana Rohatyńskiego. Sienieński otrzymał od razu w zastaw cały okręg oleski⁹⁰.

zauważył już X. Liske (*Kilka uwag...*, s. 394—395; *Nicolao Vlynsky Burgrabio seu Woywode Sanocensi*).

⁸⁶ Wołosć gródecka zachowała ciągłość instytucjonalną od końca XIV wieku, którą ilustruje szereg wzmianek źródłowych w latach: 1408 (AGZ, T. 9, nr 15), 1423 (AGZ, T. 4, nr 65), 1425 (ZDM, Cz. 7, nr 1981), 1427 (ProchMat, nr 64 = Inventarium, s. 253), 1428 (AGZ, T. 2, nr 50), 1429 (ZDM, Cz. 7, nr 2040), 1431 (ZDM, Cz. 7, nr 2076; MRPS, T. 4 (Supplementum), nr 659). Wołosć szczerczecka pojawiła się po raz pierwszy w źródłach w 1408 i 1417 roku (ZDM, Cz. 6, nr 1718, 1816), pierwsi starostowie i wojewodowie grodowi zaś w 1448 i 1450 roku (AGZ, T. 14, nr 1983, 2397). Natomiast pierwsze wzmianki o istnieniu powiatu w Glinianach pochodzą dopiero z 1444, 1445, 1448 i 1450 roku (AGZ, T. 14, nr 1244, DXVII, DCCCXXIX, 2349, 2362).

⁸⁷ ZDM, Cz. 6, nr 1736. Jednak brak wzmianek o grodzie w Glinianach, a wręcz nazwanie tej osady wsią w jej pierwszej wzmiance z 1395 roku świadczy raczej o tym, że nie była ona centrum wołosci (ZDM, Cz. 6, nr 1609).

⁸⁸ Akta unii, nr 55, 58; KDP, T. 1, nr 175.

⁸⁹ O. Halecki: *Dzieje unii...*, s. 284, 304, 323—324.

⁹⁰ MRPS, T. 4 (Supplementum), nr 669; DHn, lib. 11—12 [1431—1444], s. 66.

Podział terytorialny wytworzony dzięki ewolucji systemu zarządu terytorialnego na Rusi, opierający się na dawnej strukturze wołości, która przekształcała się zgodnie z bieżącymi potrzebami, nie okrzepł jeszcze wystarczająco, a już w latach 1433—1436 wraz z polskim prawem ziemskim wprowadzony został kolejny podział⁹¹. Struktura okręgów grodowych (dawnych wołości) stała się podstawą do uformowania nowego podziału terytorialnego, będącego emanacją samorządu szlacheckiego i hierarchii ziemskiej. Ustanowienie województwa ruskiego, składającego się z czterech ziem: sanockiej, przemyskiej, lwowskiej i halickiej, wprowadziło kolejną warstwę podziałów terytorialnych Rusi, co dodatkowo powiększyło zamęt w terminologii źródeł. Choć długo jeszcze sytuacja w kwestii podziałów terytorialnych pozostawała dynamiczna, to ziemie i powiaty ziemskie powstałe na potrzeby miejscowej *communitas terrarum* szybko zdobyły przewagę nad wcześniejszą warstwą podziałów. Okręgi grodowe zaczęły tracić znaczenie, a większość z nich zanikła. System zarządu terytorialnego i jurysdykcji starostów również stopniowo zaczął pokrywać się z podziałami ziemskimi⁹². W przypadku ziemi lwowskiej szczególnie żywotne okazały się: wspomniany okręg oleski, który jednak stopniowo zanikał na początku XVI wieku, oraz okręg (powiat) gródecki. Ten ostatni w latach 1440—1452 wraz z okręgiem szczyrzeckim był udziałem księcia Świdrygiełły, dlatego wytworzył się tam silny ośrodek jurysdykcji, który wraz z samym powiatem przetrwał przez cały XVI wiek. Jednak pod względem jurysdykcji ziemskiej okręg gródecki w całości wchodził w skład powiatu ziemskiego lwowskiego, podobnie jak okręgi: szczyrzecki, oleski i gliniański.

Powiat żydaczowski, który pozostawał w tenencie książąt mazowieckich⁹³, wszedł w skład ziemi lwowskiej jako odrębny powiat ziemski z odrębnymi od lwowskich rokami sądowymi w Żydaczowie i własną serią ksiąg ziemskich. Początkowo posiadał nawet własnych urzędników sądowych: sędziego ziemskiego i podkomorzego, które to stanowiska z czasem zanikły, a ich rolę przejęli urzędnicy lwowscy⁹⁴. Swą odrębność Żydaczów zachował również

⁹¹ M. Wilamowski: *Powstanie i początki hierarchii...*, s. 108—110.

⁹² Jurysdykcja starostów ruskich (lwowskich) ograniczyła się do ziemi lwowskiej po wyodrębnieniu w 1437 roku starostwa grodowego w Przemyśle, któremu podlegała cała ziemia przemyska (UrzRus, nr 2016).

⁹³ Po śmierci Siemowita V w 1442 roku sumy zastawne zapisane na starostwie i okręgu grodowym żydaczowskim odziedziczył jego brat Władysław, który przez jakiś czas zarządzał tym obszarem przez własnych starostów. W 1448 roku starostą żydaczowskim był już Jan z Czyżowa, który również miał zapisy na tej tenencie, w 1454 roku zaś dostał on zgodę na wykup sum od księcia mazowieckiego Władysława odziedziczonych po bracie (AGAD, MK 42, 286; AGZ, T. 14, nr 524; AGAD, MK 40, k. 476 = KatPerh, nr 162; AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 32, [Inwentarz Zamoyskiego, Vol. 3], s. 274—275, nr 240; A. Supruniuk: *Mazowsze Siemowitów (1341—1442). Dzieje polityczne i struktury władzy*. Warszawa 2010, s. 213).

⁹⁴ 1444 — dokument sądu ziemskiego odbywającego roczki w Żydaczowie (KatPerh, nr 153); 1466 — wpis sądu ziemskiego odbywającego roczki w Żydaczowie w aktach ziem-

jako starostwo grodowe będące okręgiem jurysdykcji grodzkiej, choć w czasach Odrowążów (1458—1468) czasowo utracił jurysdykcję grodzką na rzecz Lwowa⁹⁵. Wkrótce (zapewne przed 1472 rokiem) jurysdykcja grodzka została w Żydaczowie przywrócona na stałe⁹⁶.

Jak widać na przykładzie ziemi lwowskiej, podział terytorialny na Rusi Koronnej w XIV—XV wieku nie był jednolity i statyczny, jak przekonywali nas niektórzy badacze, zwłaszcza Xawery Liske i Przemysław Dąbkowski⁹⁷. Uznawali oni istnienie systemu podziału na powiaty (wołości), które niemal niezmiennie przez cały ten okres realizowały wszystkie zadania administracyjne stawiane przez państwo oraz samorząd szlachecki. Z tego błędnego założenia wynika wiele nieporozumień funkcjonujących w obecnej historiografii. Z prac P. Dąbkowskiego wynika, że na Rusi funkcjonowało w XV wieku trzydzieści powiatów, które pełniły wszystkie funkcje administracyjne, sądownicze: grodzkie i ziemskie. Dopiero stopniowe ich zanikanie w XV—XVI wieku miało, wedle tego badacza, zaowocować spadkiem ich liczby do dwunastu, a następnie do ośmiu⁹⁸.

Tymczasem podziały terytorialne na Rusi Czerwonej należy rozpatrywać w ujęciu dynamicznym, wielofazowym i wielowarstwowym. Staroruski system podziału na wołości w wyniku nieustannych przeobrażeń do połowy XV wieku przekształcił się w system okręgów (powiatów) grodowych wykorzystywanych przez administrację i sądownictwo starościńskie. Ewoluuował nadal stopniowo, dostosowując się do podziału administracyjno-sądowego wprowadzonego na Ruś w 1434 roku wraz z prawem polskim. Fundamentem tego systemu również był podział na okręgi grodowe, choć od początku głęboko zmodyfikowany, nie wykazywał już w XV—XVI wieku silnych tendencji do zmian. Nie bez wpływu na dynamikę tych wszystkich przemian pozostały także podziały polityczne (wyodrębnienie ziemi bełskiej, Podola i przejście okręgu oleskiego z Wołynia do Rusi Czerwonej).

skich lwowskich (AGZ, T. 15, nr 3233); 1479 — wpis w księgach ziemskich lwowskich: *omnes inscriptiones tam in libro Leopoliensi quam Zudaczowiensi* (AGZ, T. 15, nr 3954). W 1442 roku jest mowa o sędzim ziemskim żydaczowskim, w latach 1445—1447 zaś trzykrotnie wystąpił podkomorzy żydaczowski Protazy z Bortnik (AGZ, T. 14, nr 562, 1358, DCCXXXIV; KatBit, nr 68, por. UrzRus, nr 1446, 1478).

⁹⁵ W 1458 roku starostwo żydaczowskie wraz z całym okręgiem grodowym zostało wykupione z rąk Czyżowskiego przez Andrzeja Odrowąża. W konsekwencji konfederacji lwowskiej z 1464 roku, jego syn Jan Odrowąż ostatecznie został wykupiony z tego starostwa przez króla w 1468 roku (AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 32, [Inwentarz Zamoyskiego, Vol. 3], s. 301—302, nr 275; s. 304—305, nr 278; s. 350—351, nr 338; A. Prochaska: *Konfederacja lwowska 1464 roku*. Kw. Hist. 1892, T. 6, s. 728—780.

⁹⁶ AGZ, T. 15, nr 1092.

⁹⁷ X. Liske: *Przedmowa*. W: AGZ, T. 11, s. IX—X; Tenże: *Przedmowa*. W: AGZ, T. 13, s. X—XI; Tenże: *Przedmowa*. W: AGZ, T. 14, s. IX—X; P. Dąbkowski: *Zaginione księgi...*, s. 10—11, 17; Tenże: *Podział administracyjny...*, s. V—VII.

⁹⁸ P. Dąbkowski: *Podział administracyjny...*, s. 329—330.

*Janusz Szyszka***The formation of territorial divisions in Russia Rubra by example of the Lviv area**

Summary

The territorial divisions of Russia Rubra has already been studied by researchers. However, a reliable and holistic coverage of these issues is still missing. The very article, by the example of the Lviv area, shows a complicated and dynamic process of the formation of a territorial divisions of Russia Rubra, especially its multi-stagism and multi-structure noticed by the latest literature. The division in question was not homogeneous and stable, but was actively shaped. An Old-Russian system of settlement was being slowly and evolutionally replaced with a division into medieval town circles (*districtus*, a district) used in the management and administration of the province. A dynamic division into circles became a basis for other territory structures, a division into voivodships, lands, districts as well as medieval starosty in the 15th century. The Lviv area in the course of the changes was composed of six such circles, three medieval starosties and two districts.

*Janusz Szyszka***Territoriale Aufteilung des Rotrußlands am Beispiel des Lemberger Landes**

Zusammenfassung

Die territoriale Aufteilung des Rotrußlands war schon zwar ein Forschungsgegenstand, doch es fehlt immer noch in der Fachliteratur an einer gründlichen und komplexen Bearbeitung des Themas. Im vorliegenden Artikel versucht der Verfasser, am Beispiel des Lemberger Landes den komplizierten und dynamischen Prozess der territorialen Aufteilung Rotrußlands darzustellen. Die ganze Vielschichtigkeit des Prozesses begann erst die neueste Literatur in Angriff nehmen. Die Aufteilung Rotrußlands war nicht einheitlich und dauerhaft, sondern wurde immer wieder verändert. Die altrussische Wolost wurde allmählich durch einen Burgbezirk (*districtus*, Kreis) ersetzt, der beim Verwalten der Provinz verwendet war. Im 15.Jh. wurde die dynamische Aufteilung in Bezirke zur Grundlage der anderen territorialen Strukturen: Woiwodschaften, Landbezirke und Burgstarosteien. In Folge der Änderungen bestand das Lemberger Land aus sechs Bezirken, drei Starosteien und zwei Landbezirken.